

MÉS NOTÍCIES A L'ENTORN DEL PERÍODE AMERICÀ DE JOSEP PIJOAN SOTERAS (1881-1963)

IMMACULADA SOCIAS BATET
Universitat de Barcelona

RESUM

El coneixement de la trajectòria dels catalans exiliats, com és el cas de Josep Pijoan Soteras, Francesc Cambó Batlle i Josep Gudiol Ricart, entre altres, és fascinant perquè permet comprendre i valorar el seu itinerari personal, alhora que projecta un dramàtic resplendor sobre la cultura catalana de l'època. En aquest article es plantegen dues qüestions. La primera se centra en Pijoan com a agent d'art, aspecte molt poc conegut fins ara; mentre que en la segona part tracta de Pijoan com a escriptor d'art i la problemàtica que es va produir amb motiu de la seva intervenció en el llibre *Les pintures romàniques de Catalunya* dins la «Monumenta Cataloniae», col·lecció patrocinada per Francesc Cambó.

PARAULES CLAU

Exili, historiadors d'art, *art dealers*, obres d'art, mercat d'art, Francesc Cambó, Josep Pijoan, Josep Gudiol.

Further Notes Concerning the American Period of Josep Pijoan Soteras (1881-1963)

ABSTRACT

Knowledge of the pathways of Catalan exiles –as in the cases of Josep Pijoan Soteras, Francesc Cambó Batlle and Josep Gudiol Ricart, among others– is fascinating because it permits understanding and evaluation of their personal itineraries while at the same time casting a dramatic light on Catalan culture of the epoch. In this article two questions are presented: the first is centered on Pijoan as an art dealer, an aspect very little known until now, while the second deals with Pijoan as a writer on art and the problems raised by his participation

in the book on Romanesque painters of Catalonia in the «Monumenta Cataloniae», the collection of which Francesc Cambó was patron.

KEY WORDS

Exile, art historians, art dealers, art works, art market, Francesc Cambó, Josep Pijoan, Josep Gudiol.

Com és prou conegut, Josep Pijoan Soteras (1881-1963), per motius polítics i personals, se'n va anar cap als Estats Units l'any 1913. Primer va recalar al Canadà, on, entre altres feines, va exercir com a arquitecte i professor a la Universitat de Toronto, un país on sembla que també es va fer quàquer.¹ Pijoan era un esperit extremadament inquiet i sempre tenia un peu a punt per viatjar cap als Estats Units, Mèxic o Europa. Després d'una sèrie de temptatives fallides per treballar a Nova York, com per exemple a la Hispanic Society of America, es va traslladar a Califòrnia l'any 1922, on va treballar com a professor, escriptor i agent d'art. En aquest sentit, cal recordar que Josep Pijoan va ser un gran divulgador de la història de l'art, una tasca que va desenvolupar, sobretot, durant el seu període americà, en el qual va acabar d'escriure la seva *Historia del Arte* (fig. 4, 5), sens dubte, la seva targeta de presentació a Amèrica, i va iniciar la monumental *Summa Artis* (fig. 6), una obra veritablement titànica i que algun dia s'haurà d'estudiar en profunditat. També cal esmentar la seva nombrosa contribució a prestigioses revistes nord-americanes, com ara *Burlington Magazine* o *Parnassus*, entre d'altres.

Tot i que ara no vull posar l'accent en el seu sorprenent i contradictori pensament polític, tampoc no es poden deixar d'esmentar els seus escrits en aquest camp, així com la seva activa implicació a favor dels exiliats que es trobaven a França i a Mèxic a conseqüència de la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Des d'aquest punt de vista cal esmentar la seva participació a *Quaderns de l'Exili*, una publicació editada pels catalans residents a Mèxic, sobre els quals tant Josep Pijoan com un altre català famós, Pau Casals, sol·licitaren en diverses ocasions

1. La Societat Religiosa dels Amics, generalment coneguda com a quàquers, és una comunitat fundada a Anglaterra per George Fox (1624-1691) i que es va estendre especialment pels Estats Units. No tenen un dogma oficial, ans al contrari, tenen moltes creences i solen defensar la vida senzilla, l'honradesa i el pacifisme.

l'ajuda i el suport financer d'Archer Milton Huntington (1870-1955), el fundador de la Hispanic Society of America, així com de Francesc Cambó, entre d'altres personalitats.

Josep Pijoan va ser un veritable almogàver de la cultura, la figura del qual ha merescut l'atenció, entre d'altres, de Josep Pla,² Gaziol,³ Josep Maria de Sagarra,⁴ Xavier Barral⁵ i Manuel Espadas Burgos,⁶ però quan s'aborden els seus anys americans s'obre un llarg parèntesi biogràfic farcit de generalitats. Amb la voluntat de trobar nous registres sobre l'actuació d'aquest personatge polièdric i contradictori que va ser Josep Pijoan, és fonamental exhumar fonts inèdites, fonts de primera mà, com les proporcionades pels arxius de la Hispanic Society of America,⁷ els Archives of American Art de l'Smithsonian Institute (Washington), el Hoover de Califòrnia, l'Arxiu Huntington de San Marino (Califòrnia), l'arxiu de Syracuse University, l'arxiu del Getty Research Institute, l'arxiu del Col·legi de Mèxic, l'arxiu de l'Institut Francesc Cambó, l'arxiu Gudiol-Corominas, el de l'Institut Amatller, la correspondència amb Walter William Spencer Cook...⁸ Aquestes són unes fonts que constitueixen un veritable continent sobre el Pijoan americà amb pantans traïdors, rius engrescadors i selves fosques, unes fonts que constitueixen un veritable escàner que permet descobrir nous punts de vista sobre l'activitat i el perfil d'aquest personatge, fascinant i sinuós, que va ser Josep Pijoan.

2. Josep PLA, «Josep Pijoan», *Homenots* (quarta sèrie), Obres completes, XVII. Barcelona, Selecta; 274 (Biblioteca Selecta).

3. GAZIOL, *Memòries. Història d'un destí (1893-1914). Tots els camins duen a Roma*, Barcelona, Aedos, 1967.

4. Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*, Barcelona, Aedos, 1954.

5. Xavier BARRAL, JOSEP PIJOAN. *Del salvament del patrimoni artístic català a la Història general de l'Art*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999.

6. Manuel ESPADAS BURGOS, *La Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma. Un Guadiana junto al Tíber*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Universidad de Castilla - La Mancha, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 2000.

7. Immaculada SOCIAS BATET, *La correspondència entre Isidre Bonsoms Sicart y Archer Milton Huntington: una colecció de llibros antiguos y objetos de arte*, Barcelona, Reial Acadèmia de les Bones Lletres, 2010.

8. Immaculada SOCIAS BATET, «Contribució al coneixement de l'etapa americana de Josep Gudiol Ricart i la seva relació amb Walter William Spencer Cook», a *Memoria Artium*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2013; «Contribució al conocimiento del período americano de Josep Pijoan Soteris (1881-1963)», a *Repensar la escuela del CSIC en Roma. Cien años de memoria*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2010.

IMMACULADA SOCIAS BATET

Fig. 1 - Josep Pijoan per Daniel Vázquez Díaz, 1937

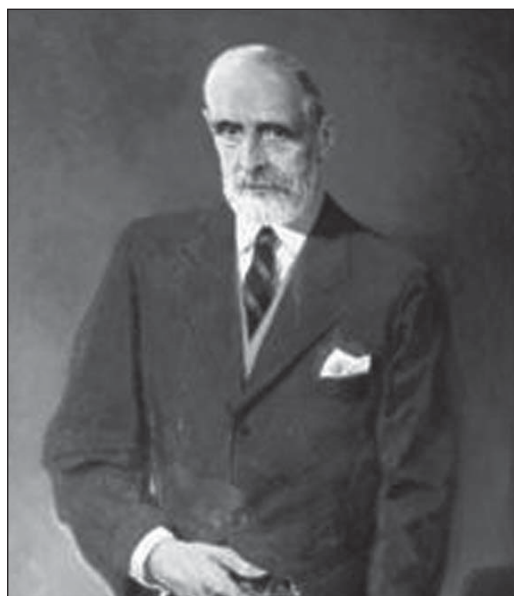

Fig. 2 - Francesc Cambó Batlle per Josep Vidal-Quadras

Fig. 3 - Josep Gudiol Ricart

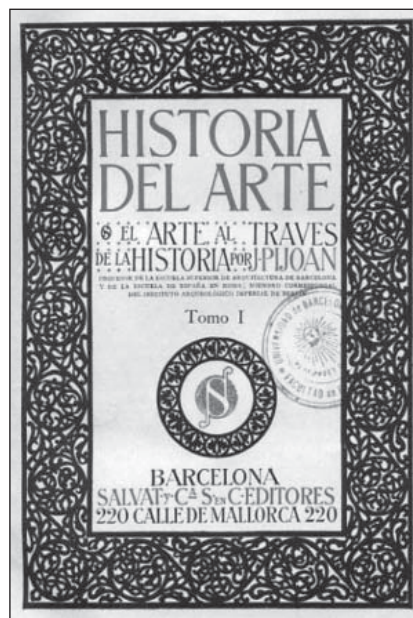

Fig. 4 - *Historia del arte*

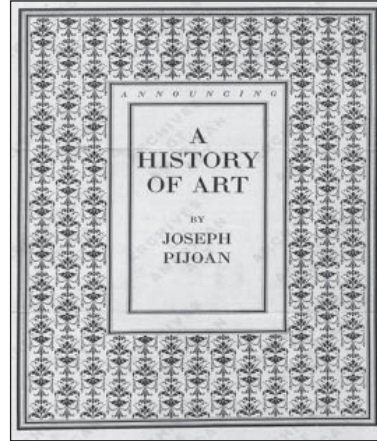
Fig. 5 - *Summa Artis*Fig. 6 - *A History of Art*. Barcelona: Salvat, 1926-1928

Fig. 7 Archer Milton Huntington

Fig. 8. Bust de Manuel Mila i Fontanals, per Ismael Smith

La meua intervenció en aquest article consta de dues parts. La primera se centra en Josep Pijoan com a agent d'art, un aspecte molt interessant i encara poc conegut de la seva activitat;⁹ mentre que la segona tracta de Pijoan com a escriptor d'art i la problemàtica que es va produir arran de la seva intervenció a la publicació del llibre de les pintures murals romàniques de Catalunya¹⁰ dins de «Monumenta Cataloniae», una col·lecció patrocinada per Francesc Cambó. Encara que pugui semblar que aquestes dues parts són inconnexes no és així, atès que els llibres i les publicacions de Pijoan també tenien un rol molt important en el mercat de l'art. Així, per exemple, és interessant veure la utilització de la *Summa Artis* com una plataforma de contactes i d'incidència dins del comerç de l'art. Com per exemple així va ser amb el importantíssim marxant Joseph Duveen,¹¹ la relació amb el qual va ser molt freqüent. El 18 de abril de 1949, aquest li va donar les gràcies perquè en el volum XIII de *Summa Artis* s'havia reproduït una pintura que estava en les mans d'aquest *art dealer*, l'*Adam i Eva* de Piero de Cosimo (fig. 6).¹² No obstant això, el 3 de març de 1948 Duveen es va disculpar perquè no li podia enviar la fotografia que Pijoan necessitava de Giuliano de Medicis perquè aquesta obra justament havia estat venuda al baró Thyssen, a Lugano.¹³

Com dèiem més amunt, un dels aspectes més desconeguts va ser la seva activitat com a agent d'art. Al llarg de la seva estada americana, Pijoan va mantenir una constant relació amb els grans *art dealers* o marxants internacionals, com ara l'esmentat Duveen, els Seligmann o Bernard Berenson, així com amb els col·leccionistes americans, especialment Archer Milton Huntington, i també amb els hispànics, com José Lázaro Galdiano (1862-1947) i Francesc Cambó Batlle. Tanmateix, no ens hem d'esquinçar les vestidures per l'exercici d'aquesta activitat, practicada també per altres reputats historiadors i crítics d'art de l'època, com va ser el cas de Josep Gudiol Ricart, director de l'Institut Amatller; del marquès de la Vega Inclán, agent d'Alfons XIII i promotor del turisme a

9. Immaculada SOCIAS BATET, *ibid.*, 2010; Immaculada SOCIAS BATET, «El reverso de la historia del arte: marchantes y agentes en España durante la primera mitad del siglo XX», dins *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2011; Immaculada SOCIAS BATET i Dimitra GOUZGOU, *Agentes, marchantes y traficantes de objetos de arte: 1850-1950*, Gijón, Trea, 2012.

10. Josep PIJOAN, *Les pintures murals romàniques de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1948.

11. Metropolitan Museum of Art, Nova York. Fons Duveen, 8 d'abril de 1949.

12. Metropolitan Museum of Art, Nova York. Fons Duveen, 26 d'abril de 1948.

13. Metropolitan Museum of Art, Nova York. Fons Duveen, 3 de març de 1948.

Espanya; de Roger Fry, crític i conservador del Metropolitan Museum de Nova York; dels pintors Madrazo; de Joaquim Sorolla... Activitat que es summament interessant d'analitzar perquè proporciona una qualificada informació sobre la pràctica artística i comercial de l'època. Tot seguit, i dins d'aquest àmbit, en desgranarem alguns exemples concrets. El primer fa referència a Archer Milton Huntington (fig. 7), el fundador de la Hispanic Society of America l'any 1904, el qual va ser el col·leccionista d'art espanyol més important dels Estats Units.

Anys abans d'anar a America, Pijoan, quan va ser el secretari de l'Institut d'Estudis Catalans, va entrar en contacte amb Huntington en promoure l'intercanvi de llibres entre ambdues institucions. És probable que en la primera trobada, al voltant de 1915, a Nova York, quedessin fascinats l'un per l'altre. Potser Huntington va quedar abduït pel gran entusiasme de Pijoan, per la seva passió per l'art i també pel seu coneixement d'Adolfo Venturi i de Gabriele D'Annunzio, un escriptor pel qual Huntington sentia una profunda admiració. Paral·lelament, Pijoan quedava seduït per la personalitat del ric col·leccionista i sobretot per les grans possibilitats de la seva col·lecció. Sens dubte, la Hispanic Society of America podia constituir una veritable àncora econòmica i professional per a Pijoan, una esperança que definitivament es va esfumar del seu horitzó en comprendre que ell no formava part dels plans de Huntington, motiu pel qual va decidir marxar cap a Califòrnia el 1922. En una carta de 1915, i potser com una excusa per entrar de nou en contacte amb Huntington, Pijoan li parlava de la possibilitat de tornar a intercanviar publicacions entre la Hispanic Society i l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁴ En aquest sentit, no deixa de cridar l'atenció que li digués que encara era el secretari d'aquesta institució, quan ja feia temps que era fora del país, una circumstància que fa pensar en el seu sentit oportunista. Sigui com sigui, l'excusa va ser efectiva, perquè aquest mateix any Huntington li va proposar de fer la catalogació d'uns marbres antics¹⁵ de la seva col·lecció. A partir d'aquest moment, les relacions entre Huntington i Pijoan es van fer més fortes, i el historiador català es va convertir en un assessor de la seva col·lecció i també en un dels seus agents.¹⁶

14. Hispanic Society of America, Archer Milton Huntington Archives, Correspondence, Josep Pijoan, 1915.

15. Josep PIJOAN, *Antiques Marbles in the Collection of the Hispanic Society of America*. New York: Hispanic Society of America, 1917.

16. Immaculada SOCÍAS BATET i Dimitra GOUZGOU, *Agentes, marchantes y traficantes de objetos de arte: 1850-1950*, Gijón, Trea, 2012.

Aleshores, la Hispanic Society of America era una institució molt jove i no sorprèn que Huntington demanés consell a Pijoan sobre la seva important i famosa biblioteca i la col·lecció d'objectes d'art. Pijoan li va explicar el cas de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Biblioteca de Catalunya, unes institucions nascudes gairebé al mateix temps que la Hispanic Society, i amb molt bon criteri li va proposar un ampli pla d'actuacions que afectava el conjunt d'aquesta institució.¹⁷ Aquest consistia en una nova reorganització de la biblioteca i de les sèries del museu i en l'organització dels catàlegs, així com també en el foment dels estudis d'hispanòfils i la publicació de les diverses recerques, uns suggeriments que Huntington va dur parcialment a terme. Potser per vèncer les seves resistències, Pijoan, que va ser un acèrrim defensor de la figura de Manuel Milà i Fontanals (fig. 8),¹⁸ va promoure que l'Institut d'Estudis Catalans regalés l'any 1922 a la Hispanic Society un bust de bronze de l'erudit vilafranquí realitzat per Ismael Smith, el qual encara avui es pot veure a la biblioteca d'aquesta institució, tot fent companyia als d'altres catalans il·lustres, com ara el de Pau Casals o el de Marià Fortuny.

Però, a més d'assessor cultural de la Hispanic Society, Josep Pijoan també va exercir d'agent d'art per a Archer Milton Huntington. El 1921 va realitzar un viatge a Europa i en una carta li deia:

He estat 10 dies al British Museum revisant els papers dels emigrats liberals de principis de segle passat. Com s'engrandeix la figura dels germans Jaime i Lorenzo Vilanueva, veient-los al seu desterrament tan actius i tan ben preparats. Vaig treballar amb massa presses amb els papers d'Antoni Agustí. Quin home, quina figura internacional!

I també informava de la possibilitat d'adquirir uns Velázquez de la col·lecció Frere, una adquisició que finalment no es va arribar a tancar.¹⁹ El juliol d'aquest mateix any, Pijoan es trobava a París i escrivia a Huntington tot dient-li que Bernard Berenson tenia raó en dir que als museus no hi havia les sorpreses

17. Immaculada SOCIAS BATET, *La correspondència entre Isidre Bonsoms Sicart y Archer Milton Huntington: una colecció de llibres antics y objetos de arte*, Barcelona, Reial Acadèmia de les Bones Lletres, 2010, p. 120.

18. Hispanic Society of America, Archer Milton Huntington Archives, Correspondence, Josep Pijoan, 1923.

19. Immaculada SOCIAS BATET, *ibid.*, 2010, p. 122.

que es trobaven a les cases dels antiquaris. I li enviava un llarg informe de les peces més interessants amb les corresponents fotografies:

Seligmann. Hotel de Rohan. Té dues escultures. Una és de Sant Jordi de fusta sense policromar, res d'això hi ha a la Hispanic. Demana 9.000 fr. L'altra és un Sant Sebastià policromat, també de finals del segle xv. Alt. 1,20. Preu 7.000 fr. És una escultura que imita l'escola de Borgonya, però es una mica fluixa. Tanmateix el que té d'extraordinari Seligmann, encara que no sigui espanyol, és una escultura de fusta, representant Diana de Poitiers, nua, de Jean Goujon. Aquesta escultura va ser reproduïda a la revista *Les Arts*, núm. 160. Està policromada i té un cos d'una bellesa inexplicable. El cap està restaurat, però la resta és perfecta. Seligmann demana 40.000 fr., però jo crec que també la vendria per menys perquè està espantat de la seva nuesa i diu que no es podrà vendre ni a Nova York ni a Europa; certament, jo no crec que a vostè li convingui, però si ha de fer un regal d'un chef d'oeuvre a un amic que no s'escandalitzi de la nuesa de l'escultura, no tindrà cap ocasió semblant a la vida! Seligmann també té un retaule català al temple del segle xiv, una taula com de 2 metres d'alt per 80 d'amplada, que és molt rara. Demana 7.000 francs. Jo li aconsellaria que la comprés. Al segle xiv l'art català és pobre, però és el pas preliminar per al del segle xv. A més, una publicació sobre aquest retaule seria molt útil per comprendre l'evolució de la pintura a Espanya, almenys la de Catalunya.²⁰

Tal com assenyalàvem més amunt, malgrat que Pijoan va proposar la realització de diverses actuacions a la Hispanic Society, el ric col·leccionista americà, que era un home caut i desconfiat, no es va mostrar receptiu als seus suggeriments, ni tampoc amb els seus desitjos de treballar a la Hispanic Society, amb la qual cosa va precipitar, com dèiem, la seva marxa l'any 1922 cap a Califòrnia. Pijoan allí va conèixer Henry Edward Huntington (1850-1927), col·leccionista de llibres i pintura europea, el qual era cosí d'Archer Milton Huntington. Josep Pijoan va proporcionar també a aquest ric magnat nord-americà diverses obres d'art per a les seves col·leccions de San Marino (Pasadena, Los Angeles).²¹ Com altres historiadors de l'art de l'època, proposava la compra de peces als col·leccionistes, sobre les quals cobrava un tant per cent, a la vegada que també feia d'assessor dels grans marxants. Uns dels més importants en l'àmbit inter-

20. Immaculada SOCIAS BATET, *ibid.*, 2010, p. 123.

21. *Huntington Library. San Marino (Pasadena). Correspondència amb Josep Pijoan.*

nacional foren els Seligman, amb els quals va estar en contacte durant molts anys. Aquests provenien d'Alemanya i es van establir a París a finals del segle XIX, però a principis del segle XX, i atesa la prosperitat del negoci, obriren una prestigiosa galeria a Nova York, la qual va mantenir les portes obertes fins l'any 1978. En els arxius²² dels Seligman hi ha constància que Josep Pijoan era, ja des de l'època de Toronto,²³ un dels seus assessors d'objectes espanyols. El 17 novembre de 1922, Pijoan va escriure als Seligman i els va comunicar que ja era a Los Angeles, al departament d'espanyol de la Southern University de Califòrnia, i els demanava si li podien enviar unes fotografies d'unes cadires mossàrabs, de la Diana de Goujon i d'una escultura francesa gòtica de la Verge, peces que volia proposar comprar a importants col·leccionistes, entre ells a Archer Milton Huntington, i que a canvi ell els enviaria, per si els hi podia interessar, una fotografia de la talla de la Verge de Taverney (Borgonya)²⁴ (fig. 9).

A principis de desembre de 1922 Seligman li va donar les gràcies per haver-lo informat que ja es trobava a Los Angeles i li va comunicar que tenia una peça d'alabastre del segle XV que segurament provenia de Poblet, i així mateix també li agraià que li hagués enviat la fotografia de la Verge de Taverney, sobre la qual li comentava que era molt similar a altres verges d'aquest mateix període. A més, el marxant també li comentava que Los Angeles era una plaça que li feia certa por, perquè els museus havien comprat tard tot i que hi havia a la ciutat homes molt rics i importants col·leccionistes.²⁵ A mitjan desembre²⁶ de 1922 Pijoan li va comentar que un possible comprador de les cadires mossàrabs podria ser Archer Milton Huntington. Aquest mateix mes, els Seligmann van fer-li una consulta sobre un relleu gòtic, sobre el qual Pijoan va contestar que es podria tractar de la part superior d'una tomba, i irònicament va comentar: «Le temps est passé quand on achetait les primitifs seulement pour primitifs... Et vous

22. Archives American Art. Smithsonian Institute, Washington. Una part d'aquest importantíssim arxiu es pot consultar per Internet.

23. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Germain Seligman a Josep Pijoan, 7 de novembre de 1922.

24. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Josep Pijoan als Seligman, 17 de novembre de 1922.

25. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Seligman a Josep Pijoan, 1 de desembre de 1922.

26. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Josep Pijoan a Seligman, 15 de desembre de 1922.

Fig. 9. Verge de Taverney (Borgonya)

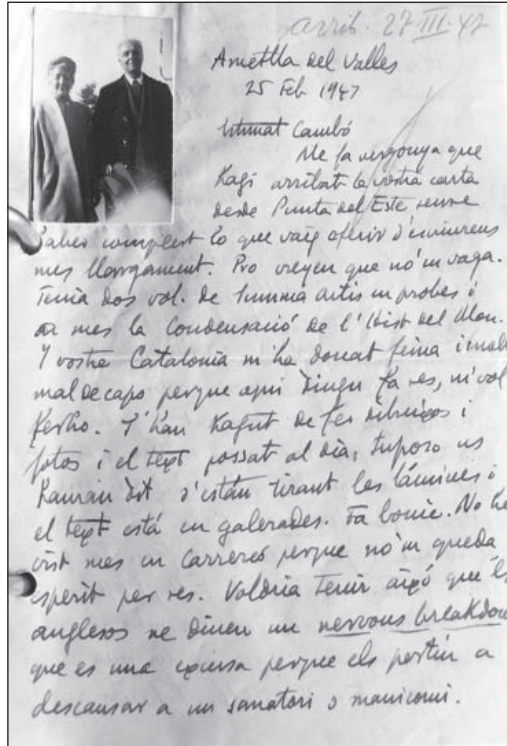

Fig. 10. Carta de Josep Pijoan a Francesc Cambó, 27 de novembre, 1946

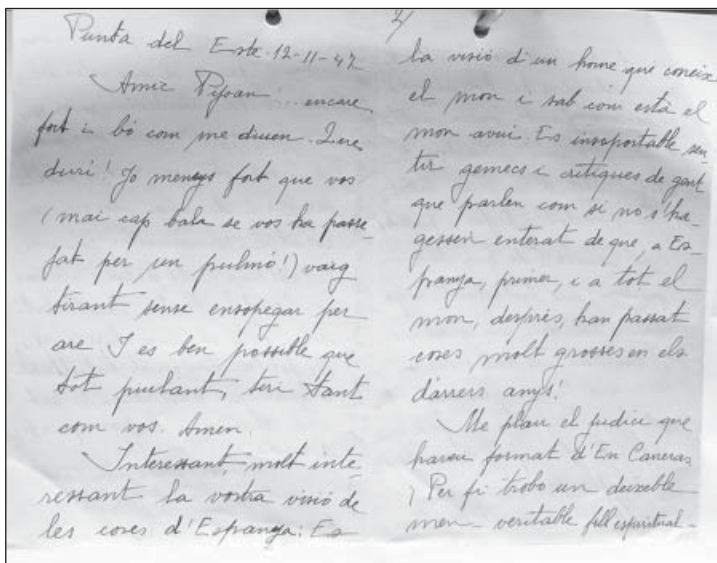

Fig. 11. Carta de Francesc Cambó a Josep Pijoan, 12 febrer, 1947

ici, mon ami, les tresors de difficile gout. Mais, en somme, il faudrait le voir. Ça doit etre plaisant de regarder des petits gnomes pleurant!» I afegia que si li enviaven la fotografia d'una verge gòtica que li havien esmentat ell la publicaria conjuntament amb la de Taverney. Logicament els Seligman estaven contents de tenir amb ells un expert de la categoria de Josep Pijoan i li escrivien tot dient:

C'est une très grande joie pour moi d'être en communication avec vous et de voir que vous voulez bien vous intéresser à moi et me communiquer les impressions que vous avez sur les objets qui vous passent sous les yeux. Vos connaissances éclairées, votre jugement sur, votre grand sens artistique, sont pour tous ceux auxquels vous daignez donner votre avis des indications précieuses.²⁷

Per altra banda, cal dir que en els diversos documents que he pogut analitzar es veu com Pijoan, amb la finalitat d'augmentar la seva credibilitat i el seu *caché*, es presentava als marxants com a professor, un qualificat expert o un escriptor de temes d'art a prestigioses revistes, articles que donava a conèixer. Tanmateix, un exemple en certa mesura paradoxal va ser quan Pijoan va publicar el 1922 a *Burlington Magazine* un article²⁸ sobre un vas grec que el definia com de porcellana sobre el qual Germain Seligman, irònicament, li va comentar que era una cosa admirable que un objecte de porcellana d'aquesta època hagués arribat fins avui!²⁹

Una altra pràctica que encobria el comerç d'objectes d'art era la celebració d'exposicions. El mes d'agost de 1927 Pijoan va escriure a Seligman tot recordant-li una conversa que havien tingut dos anys enrere sobre la possibilitat de fer una exposició a Los Angeles. Deia que des que el seu llibre havia estat traduït a l'anglès no parava de rebre consultes sobre les seves il·lustracions per part de nombrosos col·leccionistes. I, d'una forma sorprenent, li comentava que ell no havia parat gaire atenció al mercat de l'art, i remarcava que tan sols era un professor interessat en coses de la cultura, i li suggeria que potser estava interessat en fer una exposició a Califòrnia: «I am a scholar and can not spend time in dickering that always take a great importance in transactions of this kind, but

27. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Seligman a Josep Pijoan, 23 de desembre de 1922.

28. Josep PIJOAN, «A Greek Glass Vase from China», *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, vol. 41, núm. 236 (novembre de 1922), p. 235-237.

29. Archives American Art. Carta de Seligman a Josep Pijoan, 1 de desembre de 1922.

here in this wild and pletoric west the temptation is great perhaps because it is wrapper with the idea that in helping to import works of art here, I shall do a sort of educational service».³⁰ I, per veure si Seligmann s'empassava l'ham i li deixava peces per a l'exposició esmentada, Pijoan li comentava que hi havia diverses persones que reclamaven la seva atenció: una d'elles era el crític d'art de *Los Angeles Times*, mentre que un altre era un *art dealer* de pintures amb molt bones connexions amb els col·leccionistes més importants de Los Angeles, el qual tenia una bona galeria on es podria fer l'exposició, tot afegint que la seva intervenció consistiria a impartir conferències sobre les peces més rellevants.³¹

L'any 1933, Pijoan es trobava a Madrid i va comunicar als Seligman que hi havia unes excel·lents pintures flamenques i uns fins marbres italians del renaixement, els quals es podrien exportar fàcilment fora d'Espanya; els recomanava una visita,³² però aquells van declinar i contestaren que en aquells moments els era impossible viatjar a Madrid i valorar les peces.³³

D'altra banda, el comerç d'art també s'evidencia en la correspondència entre Josep Pijoan i Josep Gudiol Ricart. Així, el 5 d'abril de 1939, Pijoan li escriu una sorprenent carta on deixa veure que Gudiol va intervenir en la venda del fresc romànic d'Arlanza al Fogg Museum de la Harvard University, i li comenta àcidament:

A Catalunya no hi ha res de bo, ja fa anys que ho vaig veure... Quan un recorda la cara del Folch, del Corominas, del Puig, un s'esgarrifa... Vós teniu un gran cartell a Amèrica i aquí trobaríem un lloc per vós... però no us ho aconsello. He vist el Cook, el Post i també el plafó d'Arlanza al Fogg Museum. Jo el tenia venut a l'Art Institute per 2.500 dòlars, però el ximple d'en Kansas em va dir que ja l'havia enviat a Cambridge. De moment, no em vaig empipar, però l'important és que vós ja teniu els diners. Que bé que us aniran!³⁴

30. Archives American Art. Carta de Josep Pijoan a Seligman, 23 d'agost de 1927.

31. Archives American Art. Carta de Josep Pijoan a Seligman, 27 de setembre de 1927.

32. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Josep Pijoan a Seligman, 1933.

33. Archives American Art. Smithsonian Institute, carta de Seligman a Josep Pijoan, 4 de juliol de 1933.

34. Arxiu Gudiol-Corominas. Carta de Josep Pijoan a Josep Gudiol, 5 d'abril de 1939. Immaculada SOCIAS BATET, «Contribució al coneixement de l'etapa americana de Josep Gudiol Ricart i la seva relació amb Walter William Spencer Cook», Sitges, 2013.

Per la seva part, el febrer de 1941 Josep Gudiol va demanar a Pijoan que l'informés sobre els germans Cugat, els quals aleshores vivien als Estats Units. Pijoan li va contestar en una carta molt divertida:

Són dos germans, fills d'un fuster del barri de Sant Pere. Un és pintor, l'altre és un músic que toca arreu. El pintor va anar a Barcelona i va aconseguir un carregament de trastos vells» i 4 o 5 pintures. Res valia res, només aquell Greco que varen comprar Horace Voorhis per 30.000. La resta ocupa un gran pis en un magatzem de Hollywood. Ven taules, llits mallorquins, porrons, cadires i altres objectes que a Barcelona s'havien descartat... Jo li vaig passar dos retrats de 800 dòlars cada un.³⁵

Al seu torn, a finals de 1950 Pijoan demanava a Gudiol informacions sobre un altar català que es trobava a Anvers, una taula catalana a Basilea, pintures qualificades de catalanes del Museu de Dijon i la seva opinió artística i econòmica sobre un retrat del Greco.³⁶

Arribats a aquest punt, deixarem la qüestió sobre el món del col·leccionisme i dels agents d'art i enfilarem una altra qüestió relativa als problemes que es van generar a l'entorn de l'edició de *Les pintures murals romàniques de Catalunya*,³⁷ una obra promoguda per Francesc Cambó dins de la col·lecció «Monumenta Cataloniae». Aquest pròcer havia encarregat el text a Josep Pijoan com a l'especialista més reconegut i prestigiós en la matèria, el qual ja havia participat en l'edició de *Les pintures murals catalanes*,³⁸ fruit d'una expedició que va organitzar l'Institut d'Estudis Catalans el 1907. En paral·lel, Cambó va demanar a Josep Gudiol que s'encarregués de la part de les il·lustracions, atès que els primigenis i famosos dibuixos del llibre dipositats a Sofina (Bèlgica) s'havien perdut a causa dels conflictes produïts per la guerra.³⁹

Sobre aquesta important edició de «Monumenta Cataloniae» Joaquim Folch i Torres escribía a la revista *Parnassus*,⁴⁰ l'any 1929, una anàlisi de l'estat

35. Arxiu Gudiol-Corominas. Carta de Josep Gudiol a Josep Pijoan, 7 de febrer de 1941.

36. Arxiu Gudiol-Corominas. Carta de Josep Gudiol a Josep Pijoan, 27 de desembre de 1950.

37. Josep PIJOAN, *Les pintures murals romàniques de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1948.

38. *Les pintures murals catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1907-1921 (2001).

39. Arxiu Institut Cambó, carta de Francesc Cambó a Josep Pijoan, 5 de setembre de 1946.

40. Folch i Torres, Joaquim, «Art News from Catalonia», *Parnassus*, vol. 1, núm. 2 (15 de febrer de 1929).

de la història de l'art a Catalunya i parlava de «Monumenta Cataloniae» com una iniciativa de Francesc Cambó per pal·liar les deficiències del sector públic, i un dels seus objectius era publicar monografies sobre el patrimoni de Catalunya per part dels especialistes més reconeguts. També feia referència al fet que la «Monumenta Cataloniae» era paral·lela a altres iniciatives de Cambó, com ara la Fundació Bernat Metge, encarregada de traduir al català els textos dels antics grecs i llatins, i la Fundació Bíblica, que traduïa la Bíblia al català, actuació editorial que va ser brillantíssima per part de Cambó i un benefici extraordinari per al país. Tanmateix, pel que fa a «Monumenta Cataloniae», penso que ja seria hora que es fes una profunda reflexió sobre el que ha significat en el context de la historiografia de l'art català, així com també sobre el paper exercit per Francesc Cambó com a mecenes i col·leccionista d'art. Però sobre aquestes importants qüestions no en volem parlar ara, sinó dels problemes suscitats per l'edició del llibre sobre el romànic català, els quals reflecteixen llum sobre el món cultural i artístic de Catalunya, la relació entre Josep Pijoan, Josep Gudiol i Francesc Cambó, un triangle que va anar més enllà de l'edició d'aquest llibre.

Els fets revolucionaris de 1936 van escampar i destruir el material que s'havia recopilat per fer el llibre, però no la voluntat de Cambó d'editar-lo de nou, un objectiu que va perseguir fins el 1947, l'any de la seva mort. Des del principi, Josep Pijoan va manifestar una posició maniquea, atès que, si d'una banda mostrava la voluntat de col·laborar i la seva adhesió a Francesc Cambó, de l'altra hi era molt reticent, com és visible el mes de juliol de 1939 quan manifestava a Josep Gudiol que l'execució d'aquest projecte no li interessava gens i que ja tenia prou feina amb els encàrrecs que li feia Espasa-Calpe per a la *Summa Artis*.⁴¹ I el 1946 Pijoan tornava a repetir a Gudiol que no tenia cap interès en aquest llibre i que tan sols ho feia per donar *plaisir* a Cambó, tot afegint: «És com el puro del condemnat a mort... Hi té com una obsessió senil».⁴² Tanmateix, i malgrat aquests comentaris tan durs, Pijoan admetia que Francesc Cambó era dels pocs a Catalunya que havien aplicat la seva fortuna a la qüestió cultural (fig. 10).

En un dels molts viatges a Europa, a finals de 1946, Pijoan es trobava a l'Ametlla del Vallès, a casa de Josep Maragall, i va escriure a Cambó tot dient-li que no es preocupés, que estava treballant en ferm en el llibre i que anava

41. Arxiu Gudiol-Corominas, carta de Josep Pijoan a Josep Gudiol, 8 de juliol de 1939.

42. Arxiu Gudiol Corominas, carta de Josep Pijoan a Josep Gudiol, 1946.

sovint a Barcelona per veure l'editor Gustau Gili, Josep Gudiol i també Joan Estelrich⁴³ (fig. 11).

D'altra banda, potser perquè Pijoan volia aconseguir més diners de Cambó, es queixava de la carestia de la vida a Catalunya tot dient: «Aquí tothom es queixa del preu de l'oli, 50 pessetes el litre, però hi ha coses que surten regalades, com ara anar d'aquí a Granollers, que costa un all i mig, o anar a Barcelona, dos ous». També comentava que Gudiol no l'ajudava gaire perquè estava carregat de feina. No obstant, creia que podria amansir-lo i aconseguir que col·laborés en el llibre del romànic. També Pijoan li donava la seva opinió sobre l'estat polític del país, un aspecte que interessava especialment a Cambó. Així, li comentava que per imposició de Madrid volien fer director del museu de Barcelona a Josep Gudiol, amb la total oposició de Joaquim Folch i Torres, el qual considerava que ell era el director de dret del museu i que ho continuaria essent, tant si tornaven els d'esquerres com si manava un Cambó.⁴⁴ Pel que fa a Catalunya, Pijoan li manifestava la seva opinió que per refer el seny del país

s'havien de deixar de costat les universitats, les acadèmies, fins i tot l'Institut d'Estudis Catalans..., del qual en Puig i Cadafalch hi manté el caliu en unes reunions subterrànies (a mi no m'hi volen) i crear llocs d'alta investigació on es poguessin aprofitar els pocs homes bons que hi ha i fer homes nous. Però això ho faran les generacions que vindran, amb els d'avui no cal comptar més que xivarri, tumults, eleccions, parlaments i sardanes.⁴⁵

Unes opinions, aquestes, que posen de manifest l'agressivitat de Josep Pijoan respecte de l'ambient català de la postguerra.

Però, si tornem al tema del llibre del romànic i de les relacions amb Josep Gudiol, sembla que en els anys trenta hi havia una bona harmonia entre tots dos, però aquesta relació en certa mesura es va anar esquinçant en els anys quaranta. Tal com he comentat, Francesc Cambó, des de l'exili a l'Argentina, va encarregar el text a Pijoan, mentre que Gudiol havia d'ocupar-se de les il·lustracions i dels dibuixos que calia refer i d'afegir fotos i notes d'algunes importants pintures descobertes després de la guerra civil. Però, com he assenyalat

43. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Josep Pijoan a Francesc Cambó, 1946.

44. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Josep Pijoan a Francesc Cambó.

45. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Josep Pijoan a Francesc Cambó.

% Joseph Maragall
 Tarregassa.
 27 Nov. 1946. La Almudra.
 Estimat Cambó: Després d'uns mesos
 passats a Roma per preparar un
 volum - que m'endria un altre any -
 vaig arribar an aquest poble on
 m'he instal·lat a cau de Joseph Mara-
 gall que es meu que fill, perquè, a
 més, es amic i pensen igual. Balso
 a Barcelona cada dos dies - i en
 aquestes visites he vist dos veïnes
 el fill, dos el judicial i una d'estel·lar.
 Tan no val la pena que us expliqui com
 estan les coses, però estan bé pel que toca
 al nostre llibre. Per començar el fill té
 una tècnica artística, home molt intel·ligent
 i que m'estima de temps. La senyora Alsina
 la seva especialitat era d'encuadernador
 però també es una mica dibuixant i
 tindrà que retocar moltes fotografies, pel
 que ja us explicaré. Vaig emportar-me el
 text, i l'estic afinant aquí en aquesta
 calma i soltat d'un riu del Vallès.

Fig. 12 - Carta de Josep Pijoan a Francesc Cambo, 24 de febrero de 1947

més amunt, Pijoan no estava realment interessat en el llibre, perquè era un home que tocava moltes tecles i va proposar a Gudiol que col·laborés també en la redacció del text, una cosa a la qual aquest es va negar en rodó adduint que tenia molta feina: «Ja sé que em direu que no hauria de fer tantes coses, però a Espanya la vida és cara i amb cinc criatures s'ha de treballar molt. En segon lloc, fa temps que no m'he mirat les pintures del romànic i m'ho hauria de mirar de cap i de nou per poder escriure alguna cosa i no un *refrito*». I afegia que era impossible fer el llibre a distància i que Pijoan havia de venir a Barcelona. I per engrescar-lo li comentava:

A més us interessarà veure la resurrecció del catalanisme amb els mateixos defectes en què morí degollat pels seus homes. Fa pena veure que l'experiència no ha servit per a res. Tornaran a fer un Institut d'Estudis Catalans tipus capelleta pretensiosa, amb el mateix programa universal de nom, però reduïdíssim de fet. En Puig és encara, dins de les seves velleses, l'home més ponderat de tots els que tornen a encendre el tupinet d'envegetes, savis locals, i eminències de via estreta. Jo m'he fet l'Institut Amatller per a mi tot sol, sense pretensions i sense cap altra més ambició que mantenir-me lluny del servei oficial, sigui de Madrid, sigui de Barcelona... Teniu raó amb moltes coses, Pijoan. Jo sempre he cregut que vós hauríeu d'haver estat l'home que encarrilés l'estudi de l'art del nostre país. Els meus viatges i l'experiència d'Amèrica m'han fet veure clar en moltes coses i m'han creat un escepticisme pel que fa a política i a fronteres. Visc de l'art i m'ho passo molt bé amb l'Huguet, Velázquez... són molt més tractables que els professors d'universitat, els directors de museus i els presidents del que sigui. Ja vos he dit moltes vegades que no crec en obres tipus *Summa Artis*, representen un esforç enorme sense compensació... Ja sabeu que jo no hauria fet el volum del romànic de la forma que l'heu fet vós, però reconec que no hi hagués hagut ningú capaç de fer aquest llibre tan enlluernador pels que es miren l'art com si fos una pel·lícula de cine, que són la gran majoria. Heu fet doncs un llibre excel·lent per a la majoria. Els savis, naturalment, ni l'han llegit, ni l'han comentat. En Puig hi troba errades *garrafals*. Naturalment aquestes errades que existeixen no tenen res que envejar a les que ell col·loca amb entusiasme en els seus llibres...⁴⁶

Encara que entre Pijoan i Gudiol no es produeix un trencament clar, és evident que es van segant l'herba sota els peus. Així, el 1946, Josep Gudiol, a

46. Arxiu Gudiol-Corominas, carta de Josep Gudiol a Josep Pijoan, 23 de juny de 1946.

propòsit d'uns comentaris que va fer Pijoan sobre la pintura romànica de Catalunya, li torna a fer el retret que maltracta l'art català, a la qual cosa Pijoan respon:

Més que mai ara que he repassat bé la florentina estic persuadit que fórem retardataris, provincials, menestrals i empedreïts *massells*. Me dol molt que l'Ainaud no hagi fet el viatge a la Toscana perquè hauria pensat com jo. A vós se us coneix que no heu anat mai a Siena i a la Toscana. Feu que l'Ainaud escrigui a Lozoya. És indispensable acabar amb la inflor «katalanista» i començar *tabula rasa*. Quins grans errors que es fan. Com el de destruir l'hospital més antic d'Europa per encabir-hi una biblioteca i en un carreró!⁴⁷

És evident que Josep Gudiol, a qui Pijoan denominava *Gudiolet* potser perquè era baixet, enviava sagetes enverinades a Pijoan, el qual les hi retornava amb escreix. Així, aquest mateix any 1946, Pijoan escrivia a Cambó:

Estic en contacte amb el Gudiol, però caldrà anar a Barcelona per moure'l. El Gudiolet és un pedant, satisfet dels seus èxits com a macip i sense gens de filantropia. La noia Ametller l'ha protegit perquè en el subconscient deuria tenir un amor platònic pel *tio*, el capellà. Mossèn Gudiol era l'única persona que portava quelcom interessant a la casa del xocolater abandonat per la muller i sense altres ambicions que fer de col·leccionista casolà. En aquella casa no hi havia res de sentimental, *casi* que ni entrava la llum a un primer pis arreglat pel Puig, per fer-lo encara més carrincló. La noia va créixer emmurriada, vergonyosa, el mossèn Gudiol ni la volia casar perquè quins bigotis que tenia la fadrina! Ara ajuda el nebot... I el pillo se n'aprofita.⁴⁸

D'altra banda, Francesc Cambó volia aturar l'encrepament entre els dos historiadors i que el llibre del romànic arribés a bon port, i amb aquesta finalitat va escriure: «Suposo, Pijoan, que tindreu corretja i evitareu la ruptura. Vós sou quelcom més que en Gudiol. Vós sou, per damunt de tot, un home i un home bo i no heu de barallar-vos amb qui ha escrit aquella carta».⁴⁹ El 1947, un

47. Arxiu Gudiol-Corominas, carta de Josep Pijoan a Josep Gudiol, 1946.

48. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Josep Pijoan a Francesc Cambó.

49. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Francesc Cambó a Josep Pijoan.

Cambó malalt –de fet moriria l'abril d'aquest any– i impacient tornava escriure a Pijoan:

Espero que la vostra estada a Catalunya permeti llençar definitivament el llibre sobre la pintura romànica que fa tants anys que s'està elaborant i que em sortirà a un preu fantàstic l'exemplar. Jo desitjo que no cerqueu més perfeccionaments, ni exhauriments, que per aquest camí no faríem res. Cal publicar el llibre d'acord amb el material que tenim avui i amb els coneixements que sobre el tema té el seu autor avui. Si el material augmenta i els coneixements de l'autor s'eixamplen i es rectifiquen, això podrà donar lloc a una nova versió, però no pot ser motiu perquè segueixi paralitzada per més temps la publicació.⁵⁰

Finalment, el desitjat llibre es va publicar l'any 1948, quan ja Cambó havia tancat els ulls per sempre. A manera de colofó, vull subratllar que en aquest article he intentat mostrar dos importants nuclis de l'activitat magmàtica de Josep Pijoan, com a escriptor i com a agent d'objectes d'art. Activitat que es va centrar principalment als Estats Units i es va capbussar per l'Atlàntic resurgint periodicament a les platges d'Europa i de Catalunya, els seus dos paradisos llunyans i flotants.

50. Arxiu Institut Francesc Cambó, carta de Francesc Cambó a Josep Pijoan, 1947.